

Tegelijkertijd ontstaat daarmee vrije ruimte¹.

Vrije ruimte is de ruimte waar we 'oorspronkelijk' denken, in de letterlijke betekenis van het woord: vanuit de oorsprong, vanuit de waarden en principes die ons drijven. Het onderscheid tussen deze twee vormen van denken en spreken (uitvoerend en oorspronkelijk) kunnen we teruglezen in de taal van de klassieken. Zij hadden volgens de filosoof Hannah Arendt verschillende woorden voor handelen, 'uitvoerend handelen' (*prattein* in het Grieks, *gerere* in het Latijn), en handelen als 'beginnen', 'iets nieuws aanvangen' (*orchein*, *agere*). Deze tweede vorm van handelen was voorbehouden aan degenen die een leiderschapsfunctie hadden. Alleen diegenen konden iets nieuws beginnen (*archein*) die zelf leider waren (*archon*, *princeps*). Zij waren degenen die vrije ruimte hadden. Zij konden zichzelf vrijmaken van hun dagelijkse besognes om zich bezig te houden met het geheel, de polis. Van hen werd verwacht dat zij uitgangspunten (*orchoi*, *principia*) formuleerden, in termen van waarden en uitgangspunten konden denken, kaders konden stellen en visie ontwikkelen.

Vrije ruimte is in die optiek intrinsiek verbonden met leiderschap, met het vermogen handelingen aan te vangen, iets nieuws te beginnen, nieuwe ideeën te kunnen opperen en realiseren. Deze tweede vorm van denken, spreken en handelen wordt in de filosofie aangeduid als *substantiële rationaliteit*. Dat is, simpel gezegd, een vorm van nadenken en spreken waarin we onze kleine verhalen, onze alledaagse besognes met al hun praktische, instrumentele aspecten beschouwen in het licht van onze oorspronkelijke uitgangspunten, van het grotere verhaal dat eronder ligt, datgene waar het ons eigenlijk om begonnen was. Door dat oorspronkelijke begin te verhelderen, de waarden en principes waar het allemaal om draait, de redenen waarom we ooit gekozen hebben ergens mee te beginnen, kunnen we onze kleine verhalen als het ware ijken, ze de maat nemen, ze opnieuw waarderen. En dan kunnen we ze ook opnieuw beginnen, er opnieuw voor kiezen, of juist niet. Er zijn grote verschillen in inhoud en effect van deze twee soorten rationaliteit.

¹ *Vrije Ruimte*, Jos Kessels e.a. Amsterdam 2002

Ideeën op het **substantiële niveau** - zoals een antwoord op de vraag: wat willen wij met elkaar te maken hebben, c.q. de betekenis en de waarde van samen-werken -zijn fundamenteeler, minder lineair (minder doel-middel-denken), meer gericht op grotere, gemeenschappelijke belangen dan op het directe eigenbelang. Zij zijn ook vrijer, authentieker, persoonlijker. En zij hebben heel andere effecten dan hun instrumentele tegenhangers.

Instrumenteel denken -in termen van klantgerichtheid, efficiency, kosten-beheersing etc.- leidt tot convergentie en conformiteit, tot regels en sancties, tot inperking van vrijheid. Substantieel denken leidt tot bezieling, creativiteit, innovatie en het vergroten van vrijheid. Instrumentele rationaliteit neigt tot verlies van energie: ideeën op dat niveau doven uit en raken hun kracht kwijt wanneer het doel bereikt is. Substantiële rationaliteit doet onveranderlijk het omgekeerde, waarden en principes doen energie ontstaan. Hun verwezenlijking versterkt die waarden alleen maar in plaats van ze uit te doven.

Kern van het verschil is dat principes en waarden voor ons gezag hebben, autoriteit. Zij zijn datgene waarin wij geloven, waar we ons in vrijheid aan verbinden. Zij motiveren ons, in de letterlijke zin: zij brengen ons in beweging, zij maken dat we iets beginnen. Socrates was in zijn gesprekken steeds op zoek naar dit gezag, naar de beginpunten van ons doen en denken, naar de waarden en principes die autoriteit hebben. 'Principe' betekent letterlijk begin, beginsel. 'Autoriteit' komt van het Latijnse *auctoritas*, dat is afgeleid van *augeo*, wat 'doen groeien' betekent. Een autoriteit is letterlijk iets watje doet groeien, of iemand die je doet groeien. Principes en waarden hebben autoriteit, gezag, omdat ze ons doen groeien, ons boven ons zelf doen uitstijgen. Zij zijn onze 'beginpunten', datgene waar het ons om begonnen is, de reden waarom we iets beginnen. Daar, in die beginpunten, ligt onze oorspronkelijke keuze, en dus onze vrijheid.